

Рецензия

на проф. д.ф.н. Иван Добрев, член-кор. на БАН,
определен за член на научно жури, което да осъществи процедура за защита на дисертационния труд на Иван Петров Петров, докторант на Катедра по кирилометодиевистика във Факултет по славянски филологии на Софийския университет “Св. Климент Охридски”.

Тема на дисертацията :

Формантът –nt- в старобългарски и в диахронен аспект

Предмет на дисертационното обследване на Иван Петров са старобългарските и в общ план славянските именни основи, включително и партиципиални (причастни), в които е онаследен и разпространен праславянският и индоевропейският формант *–nt-. На първо място ще отбележа сложността и трудността на привлечената за изучаване материя. Като брой лексеми от подкласа съществителни, често наричани имена от nt-основа, разглежданият словообразователен тип е слабо и колебливо представен в нашите най-стари книжовни паметници (главно като имена от ср. р., напр. *отроуѡ*, наред с *отроуишт-* м. р., и в названията за млади животни от славянския селскостопански двор : *овьуѡт-*, *прасѡт-*, *жрѣвѡт-*, *козьѡт-* (мн. ч. *козьѡишт-* м. р.) и под. Срв. с *пѣтиштѣ*, на което в по-късните етапи от развоя на славянските езици граматичите приписват аугментативно значение, каквото виждат и в *бабище*, *чудовище*, *детище*. Наставката –ишт- в *пѣтиштѣ* и под. има предходник в суфикса *patronimia conformans* *-itj-os, но в нашите западни говори, напр. по Средна Струма, в които съчетанието *шт* от *tj* вторично е бивало често заменяно с *к*, формата за мн. ч. от *агне* е *агништа*. Настъпила е частична подмяна на наставката *-itj-os с наставка *-iskje, за което свидетелства и средният род на посочената множествена форма. Такова изравняване на двата първоначално различни словообразователни типа е настъпило и в руски, докато напр. сръбският език, както и някои наши у-говори, по презумпция старошокавски, са останали верни на старината. Спънка представляват и постоянните колебания в рода и склонението (хетероклизата) в паметниците, а също и синонимите в границите на едно и също лексикално гнездо (напр. *агнѡ* : *агнѡць*), както

и научната невъзможност за период от няколко хиляди години (от индоевропейски времена до днес) при огромни промени в миросгледа и изказа да се достигне до панхронични общовалидни обяснения, решения и обобщения за сложния морфологичен и словообразователен въпрос *nt*-основи. Той неизбежно се разпада на множество подвъпроси в рамките на различни славянски и неславянски, дори невинаги убедително индоевропейски диалекти и езици. Много малко знаем за произхода, историята и смисъла на наставката *-α-νθ-* / *-ι-νθ-* в **Αχανθος*, **Κόρινθος*, **τερέβινθος*, **ἀσάμινθος* и под. и след необоснованите предположения акад Вл. Георгиев. Географски тъмно, поне за слависта, е противопоставянето *Arar* : *Arantia*, където характеристиките “атлантическо”, “малоазийско”, “средиземноморско”, “тракийско” не казват нищо.

В конкретните си изследвания Петров е засвидетелствал отличната си, устремена към изчерпателност библиографска осведоменост (малкото на брой книги и студии, които не са били намерени, са добросъвестно отбелязани). Заявил е и своето преднамерение да проследи до наглед най-незначителни подробности присъствието на форманта *-nt-* в древните индоевропейски езици. Неговата старателност, особено в областта на хетските и тохарските успоредици, е очебийна и подкупваща. Сред неизбежните в морето от факти дребни пропуски, които тук-там съзрях, ще си позволя да отбележа лат. *Picentes* ‘кълвачетата’, име на част от римското юношество, което в своята *veg sacra* се е готвило да напусне родния град.

Решението на докторанта да присъедини към обекта си и *-nd*-формациите, като пропусне неясната *-νθ*-съвкупност, заслужава пълно одобрение и подкрепа, но в такъв случай трябва да се съжалява, че сред приведените граматически и словообразователни класове и отделни примери липсват *жѣлѣдѣкъ*, от един и същ корен с *гладѣ* (*o*-основа) / *гладѣ* (*i*-основа — нареч. *отгладѣ*, твор. п. ед. ч. *гладѣмь*, Лс XIV в Зограф.), както и **лѣбѣдѣ* / **лѣбѣдѣ* < **el-bh-end-i* / **ol-bh-ond-i*. Тук следва да се прибави, макар че е готска заемка, и *вѣлѣдѣ*, съпоставимо с ориенталското **eleph-nt-*, от което всъщност произхожда. Срв. с форманта *-nt-* в *αχοντ-*, *ελεφαντ-*, *λεοντ-*, *δρακοντ-*, вариант *σρακοντ-*, към тези основи бих присъединил и лат. *dent-* < **Nd-ent*, *οδ-οντ-*, сродно с *ѣмь* / *ѣсти*. На някои от тези факти в дисертацията е обърнато достатъчно внимание. Подобни примери са в несъмнена връзка с праезичната демонология, наричана и анимизъм (гладът е митичният ненаситник в рус. *заморить червечка*, а **el-bh-* в **el-bh-end-* отключва целия нордически приказан комплекс в “Дванадесетте лебеда” на

Андерсен и “Лебядинное озеро”, съчетан с метаморфозите на душата и с нейното пътуване към отвъдното. Да не споменаваме угро-финския фолклор и прагерманските и пракелтските елфи, които чакат своя бъдещ изследвач. Прасветът е бил зареден с митотворчеството на преобразуването, с готовностите, възможностите и вътрешните нагласи за промяна, с енергетичността в изявите на нещата от заобикалящата действителност. В хода на историческото проучване не е нужно да се втрещваме самоцелно единствено в граматиката, необходимо е да се обследват и светогледът, и светът и в това отношение в дисертацията виждам рудименти, които по-нататък би заслужавало да се развият.

Формантите *-nt- и *-nd-, които с основание Иван Петров обявява за линейно неразложими, поне в речта на зрялата индоевропейска епоха, бележат в съчетанието си жизненост и изобилие на кинетична или на потенциална енергия, енергията на движението (сегашните деятелни nt-причастия) или енергията на свитата пружина, която ще се разгъне в бъдното (латинския герундий). Т. нар. nt-деминутиви всъщност подчертават скритата в младото същество развойна сила, която го преобразува във възрастен индивид. В такъв случай основата дэт-т- би трябвало до се появи вторично, както е отбелязал Петров, тя наистина липсва в класическия старобългарски корпус. Както е известно, бълг. *дете* е хетероклитно, в старобълг. има *plurale tantum* дѣти, в новобълг. мн. ч. е *деца* : старинно ед. ч. дѣтъць, което личи в диал. мн. ч. *дечина*.

По особен начин трябва да се разглежда и многократно засвидетелстваното след XI в. старорус. *зърнѣ*, от което има множество следи в източнославянските диалекти (А. А. Шахматов. Историческая морфология русского языка. Москва, 1957). То не е название на мило животинче, нежното чувство към което е подтиквало нашите филологически прабаби от Славянския семинар на проф. Любомир Милетич да твърдат, че т. нар. деминутива са произлезли от хипокористика. Впрочем такава е и академично мнение. За да се домогнем до смисъла на *зърнѣ*, което се родее с глагола *зряя*, може би е добре да си припомним четиристишието на Пенчо Славейков, нащепнато от Хегеловата диалектика: “Обичам туй, което се обрича, на бъдното творещия се злак, обречено, което се отрича, отречено, що се обрича пак”. Характеристиката *-nt- не е привилегия само на животинския свят.

Дисертантът Петров е отчел много добре наличието на наставката *-nt- в хидронимите като израз на скритата мощ на реките, както и възможността интезитетът (той е тотемистичната и космическата сила в доисторическото съзнание) да се

преобразува в количествено натрупване, кумулативност, плурализация, успешно нашият млад учен се позовава на езика на хетите, където прибавянето на суфикса *-nt- към общия падеж на инертния клас имена ги превръща в звателни форми, каквито притежават само имената от активния клас. В дисертацията би трябвало да се подчертаят по-решително суперлативните nt-основи на старогръцките прилагателни, съпоставими със суперлативната nt-основа на старобългарското двуродово (м. и ж. р.) хетероклитно числително десѣнт- (по аналогия nt-наставката е била пренесена и в новото i-склонение на девѣнт-). Десѣнт- (срв. с гр. δεκάς, δεκάδος < *δεκνδ-) е последното, супремното число в мисловната оформяща модела на света десетица през технологичния стадий от развоя на човечеството. Това *-nt- е съпоставимо със суперлативното m в осемъ, пренесено по аналогия в седмъ — тук пред нас са следи от архаична система за ръчно, кинетично демонстрируемо пресмятане, в която преброими са осемте пръста на двете ръце без палците — палците са броячите.

Оценката за стореното от Иван Петров въз основа на критичния прочит на първата част от дисертацията му е, че той е много добре подготвен компаративист с основни познания из областта на класическите и славянските езици. Бъдещият доктор е в състояние да поставя и да решава важни въпроси на индоевропейското праминало и крие в себе си ясно очертани възможности за професионално израстване и усъвършенстване.

И в следващите раздели докторантът е успял да преодолее съпротивата на материала. Навсякъде при nt-формациите, в по-голяма степен отколкото при другите консонантни именни основи, се натъкваме на разноликост и многообразие, на остатъци от прастари мисловни състояние наред със следи от недовършени в парадигматично отношение процеси (руския склонитбен тип *ребенок - ребята*), в които езиковата технология (граматиката) не е спечелила пълно надмощие — парадигми, които се рушат преди да бъдат достроени. Наблюдаваме как при разпада на творческото съзнание (поетическото отношение на човека към света) тотемизмът и космологията се заменят с производствено деяние. На този стадий от общественото развитие самият език се е превърнал в средство за предаване и съхраняване на технологии. Това е придало нов статут на отимените глаголни форми, както е загатнато, макар и като съобщаване на чуждо мнение, в дисертацията.

Във втората, по-пространната част на труда, от глава трета нататък, Иван Петров е не толкова теоретик, колкото добросъвестен събирач и класификатор, който е

съумял да ни поднесе внушителна по обем и разностранност съвкупност от факти — най-напред от по-старите български паметници, след това от българските диалекти, а накрая от историческото и съвременното състояние на другите славянски езици. В глава трета докторантът ни е дал нагледен пример за филологически прагматизъм — избягнал е да се ангажира излишно с някои сложни случаи, в които и други интерпретатори не са имали особен успех. Основната причина за това разумно решение е неяснотата на отделни текстове, над които са полагани напразни усилия да се открие граматичен смисъл. В един от случаите се тълкува странният род. п. ед. ч. кор-те срещу очаквана форма за мн.ч. от *п-основа, в друг случай до нас е достигнала безсмислена от мое гледище епиграфска комбинация от букви. Подобни абракадабри понякога са предпоставка да се излезе от научно равновесие и една от крайно редките технически грешки на Петров е именно тук, в морфологически неточно предаденото гръцко новозаветно съответствие на *κορῆτι*. Мястото е зле осмислено и в съвременния български евангелски превод, в който блудният син се храни, кой знае защо, с рожкови. И по мое мнение тези места са *dubia et spuria*.

Следващите глави съдържат богат български диалектен и съпоставителен славянски материал, някъде все още в насипно състояние. Изследователската програма на докторанта тук е по-скоро събирателска отколкото обяснителна. Представени са добре структурирани широко отворени раздели, които ще подготвят и улеснят всяка бъдеща систематика в диахронен и синхронен план. Свеж архаичен материал сигурно ще предоставят дешифрираните следи от топонимията на изчезналите полабски и поморски славяни, край Източните Алпи, в Саксония. Струва си да се прелисти и многотомния речник на живите кашуби. Но това са мои мисли, мечти и желания насочени към идното.

Онова, което съм длъжен да направя сега, е справедливо да оценя стореното от докторанта и да отбележа, че то е стойностно и качествено. Ще гласувам с ”ДА” на Иван Петров Петров да бъде присъдена научната и образователната степен “доктор”.

София

13.04.2016

проф. Иван Добрев